

BOTILSÄTERS KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Kalvhagen 1:13

ALLMÄN BESKRIVNING OCH HISTORIK

Botilsäter socken ligger på halvön Värmlandsnäs. I bygden finns många fornlämningar, bland annat ett gravfält från senare delen av järnåldern strax söder om kyrkogården. Botilsätters sockenbildning räknas till de första i Värmland och består av utpräglad landsbygd.

Botilsätters kyrka med omkringliggande kyrkogård ligger ca 16 kilometer sydost om Säffle, längs den gamla kurviga vägsträckningen mot Ekenäs. Kyrkan ligger i ett öppet odlingslandskap. I miljön kring kyrkan finns bland annat församlingshem och skola. Landsvägen går förbi kyrkogården på dess södra och västra sida. Öster om kyrkogården finns jordbrukslandskap och i väster finns agrart anknuten bebyggelse. I norr finns beteshagar, ett skogsparti och bebyggelse.

Befolkningsutveckling i Botilsäter socken

1805: 835 invånare, 1885: 1321 invånare, 1961: 427 invånare, 2000: 410 invånare

Gravskick och antal begravningar

På kyrkogården finns kistgravar, urngravar och en minneslund. De senaste åren har upp till sex gravsättningar skett på kyrkogården per år.

Kyrkogårdens historik

Botilsäters kyrka härstammar från medeltiden och dess äldsta del sannolikt från 1100-talet. Av de första uppgifterna om kyrkan framgår att den i början av 1700-talet försetts med korsarmar i söder och något senare med torn. Tornet ersattes vid mitten av 1700-talet av en fristående klockstapel nordväst om kyrkan utanför kyrkogårdsmuren. År 1854 byggdes sakristian.

Begravningsplatsen torde vara samtida med kyrkan. Dess äldsta del ligger sydväst om kyrkan. Kyrkogården var omgiven av en timrad kyrkobalk fram till 1818 då den ersattes av en kallmurad stenmur som uppfördes på den gamla kyrkobalkens grund. Det ska också ha funnits porthus vid de tre ingångarna till kyrkogården.

I ett inventeringsprotokoll från 1830 nämns en vintergrav i sten och ett bårhus i trä på kyrkogården. Två gravvårdar nämns: den Brattska graven och en murad familjegrav för Lars Larsson Sabelfelt och hans fru, vilken täcks av en stenhäll med oläslig inskription. Båda finns kvar på kyrkogården, den Brattska gravvården på ursprunglig plats och stenhällen monterad på bårhusets ena vägg.

Botilsäters kyrkogård på 1910-talet respektive 1935. Antalet gravstenar har ökat mycket på de 20-25 åren. Fotograf Helge Kjellin respektive Bertil Berthelson. Foto från Riksantikvarieämbetet.

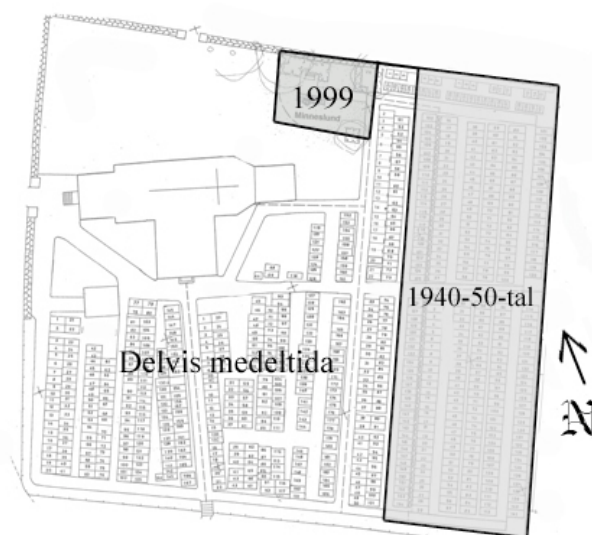
Karta från 1943 där kyrkogårdens form och omgivning syns. På kartan syns bland annat ett magasin, en handelsbod och ett före detta mejeri.

Kyrkan köpte mark öster om kyrkogården på 1930-talet. Trädgårdskonsulent Edvard Jacobson upprättade först ett förslag där tanken var att även utvidga kyrkogården västerut mot landsvägen. Kyrkogårdsmuren skulle flyttas och på så sätt skulle klockstapeln, som står utanför muren, hamna inne på kyrkogården. Riksantikvarieämbetet ansåg dock att det var en olämplig förändring. När utvidgningen redan var planerad fick kyrkan ytterligare ett markområde åt öster i gåva och trädgårdsarkitekten Samuel Kaldén bearbetade utvidgningsförslaget på 1950-talet. Mellan den gamla och nya delen på kyrkogården planterades häck för att markera gränsen. Mellan gravvårdarna skulle buskar av spiraea och berberis planteras. Vid entrén till kyrkogården skulle parkrosbuskar planteras. Kaldén menade att gravvårdar med stenram eller gravhäck inte fick plats om hans förslag skulle genomföras. Emellertid brukade Kaldén i alla sina förslag förbjuda sådana gravanordningar varför platsfrågan troligtvis bara var ett förstärkande motiv.

På 1950-talet ville en gravrättsinnehavare pryda en gravsten med två porlinsduvor. Kyrkorådet rådfrågade Kaldén om hans åsikt. Kaldén menade att ”de inom en del kyrkogårdar vanliga vita duvorna kunna få förekomma, men böra givetvis ej tillåtas å ett flertal vårdar inom samma gravkvarter ... I vårt land förekommer denna sort av gravprydnad ej så mycket, varför det ej torde vara någon risk att i enstaka fall tillåta dem”. Kyrkorådet beslutade dock att prydnadsduvor inte borde få förekomma. Diskussionen är ett exempel på hur utformningen av gravvårdar kunde styras innan lagändringen på 1990-talet som gjorde det möjligt för gravrättsinnehavare att utforma gravstenar mera individuellt och personligt.

De flesta grusgravar har borttagits under årens lopp, och gravrättsinnehavare har uppmuntrats att avlägsna stenramar och grustäckning för att kyrkogården skulle bli mer lättskött. Ett tjugotal grusgravar finns dock bevarade på kyrkogårdens äldre delar. Rester av stenramar, och några få gravstenar, ligger utanför kyrkogårdsmuren.

Minneslunden anlades nordväst om kyrkan 1999.

KYRKOGÅRDEN IDAG

Kyrkogården är nästintill kvadratisk och sträcker till största delen ut sig söder och öster om kyrkan. Det går tydligt att avläsa var gränsen mellan de äldre delarna och utvidgningarna från 1940- och 1950-talen går, då områdena har olika karaktär. Norr om kyrkan finns ett område med gräsmatta, där inga gravplatser finns på grund av berg som omöjliggör begravingar. Nordväst om kyrkan ligger minneslunden.

Kyrkogården omges av en trädkrans av alm, lönn och lind. Runt kyrkogården löper en kallmurad sten- och stödmur. Större delen av kyrkogården avgränsas bara av stödmur, vilket ger en öppenhet och närhet till det omkringliggande landskapet. Måbärshäck finns i norr.

Det finns tre ingångar till kyrkogården. En ligger intill landsvägen på kyrkogårdens västra sida. Här utanför finns en parkeringsplats. Ingången har en svartmålad pargrind i smidesjärn. Från ingången nås kyrkans entré. Innanför ingången finns en anslagstavla och närmre kyrkan finns en skylt med fakta om kyrkan. Söder om kyrkan ligger ytterligare en parkering och från den leder en trappa med svartmålade järnräcken upp till kyrkogården. Trappan är tillkommen under andra hälften av 1900-talet. I norr finns ytterligare en ingång till kyrkogården. Den breddades för några år sedan för att maskiner lättare skulle kunna tas in på kyrkogården. Grindarna är borttagna. Utanför ligger en ekonomibyggnad för personalen och det är främst de som använder ingången. Gångarna på kyrkogården är raka och grusbelagda. Enkla plattgångar finns mellan gravarna i några av kvarteren.

Kvarter

Kyrkogården är indelad i fem kvarter. Intill kyrkans södra långvägg står ett smideskors och ett gjutjärnskors uppställda.

Kvarter 1 ligger i kyrkogårdens sydvästra hörn. Här står bårhuset med den uppmonterade gravhällen. Intill bårhuset finns en grav med stenarnas framsidorna vända mot norr. I övrigt står kvarterets gravstenar i raka rader, vända mot öster och väster. Här finns ungefär 20 grusgravar. Det finns några högresta stenar från tiden kring förra sekelskiftet, men de flesta är breda, låga stenar från mitten och slutet av 1900-talet. Kvarteret får också sin karaktär av läget intill landsvägen och närheten till intilliggande bebyggelse.

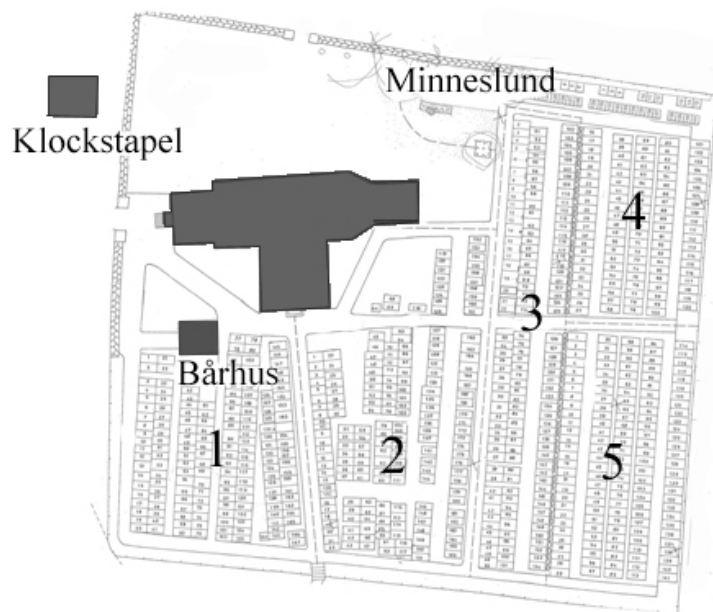
Kvarter 2 omfattar området strax sydost om kyrkan. Det delas i två delar av en grusgång. På delen närmast kyrkan finns endast ett tiotal gravvårdar. På den andra delen står gravvårdarna i någorlunda raka rader, vända åt öster och väster. En stor gravvård mitt i kvarteret drar uppmärksamhet till sig. Det är kyrkogårdens enda gravvård omgärdad av kätting. Grusgraven har tre stående stenar och tillhör släkten Bratt. En av stenarna är från tidigt 1800-tal och den äldsta i kvarteret. I övrigt finns några bevarade grusgravar och ett fåtal gravvårdar från 1800-talet. Majoriteten är från 1900-talet och några få är nytillkomna. Detta ger kvarteret en variation i utformning och storlek av gravstenar.

Kvarter 3 är långsmalt och sträcker sig i nord-sydlig riktning över hela kyrkogården. På marken finns sammanhängande gräsyta utan gångar. De äldsta stenarna är från 1920-talet, men en del av kvarteret tillkom först på 1940-talet. Överlag är stenarna låga och breda och placerade i raka rader. En låg måbärshäck skiljer kvarteret från nästa. Här vilar Valdemar Dahlgren som grundade Musikhögskolan Ingesund och Ingesunds folkhögskola i Arvika. På gravstenen står titlarna "Skapare Lärare Ledare". I kvarteret finns gravstenar med titlarna "Cand. Jur", "Höiesteretsadvokaten", "Kyrkovärden" och "Ingeniören". På ett antal av gravvårdarna från 1960-1970-talen finns titeln hemmansägare. I den norra delen av kvarteret finns några barngravar med små gravstenar.

Kvarter 4-5 ligger längst i öster på kyrkogården. Vyerna ut mot landskapet utgör en viktig del av kvarterets karaktär. Mellan gravraderna inne i kvarteren finns en låg måbärshäck. De flesta stenar är från 1960-1970-talen och har en homogen utformning. I dessa kvarter finns också de flesta av de senast

tillkomna gravvårdarna, som ofta har en något friare och mer asymmetrisk utformning.

Minneslundan är belägen strax nordost om kyrkan och invigdes 1999. Den avgränsas i norr av stenvägg och avskiljs i söder och väster av en häck. En gång av kullersten leder in till en bänk och en plats att lägga blommor och tända ljus vid. Här finns en natursten placerad vilken har inskriptionen ”Härlig är jorden, Härlig är Guds Himmel”. Rhododendron och syren växer här. En armatur med modernare utformning än övriga på kyrkogården står i minneslundan.

Inskriptioner och titlar

Hemmansägare är den vanligaste titeln på gravvårdar. Flera andra titlar förekommer också liksom orts- och gårdsnamn. På en gravsten från 1966 finns den ovanliga titeln hissmontören. På en gravvård finns bara inskriptionen Lillebror.

Vegetation

Kyrkogården omges av en trädkrans som utgörs av alm och lönn kring de äldre delarna av kyrkogården och lind längs den nyare delen i öster. Tidigare har fler lindar funnits, men vartannat träd har fälts. De stora träden utgör en viktig del av kyrkogårdens karaktär. På själva kyrkogårdsplanen förekommer ingen trädplantering.

I de senast tillkomna kvarteren i öster finns låga måbärshäckar längs muren och som rygghäckar. Minneslundan skärmas av från resten av kyrkogården genom en halvcirkelformad spireahäck.

Byggnader

På kyrkogården finns kyrkan och ett bårhus. Utanför kyrkogårdsmuren står en klockstapel och en personalbyggnad. Några hundra meter nordväst om kyrkoanläggningen ligger församlingshemmet.

Den vitputsade kyrkan består av ett rektangulärt långhus med tresidigt koravslut, utbyggd korsarm i söder, sakristia i öster samt vapenhus i väster. Byggnaden vilar på en gråmålad sockel och täcks av ett valmat sadeltak med skiffer. Fönstren till kyrkorummet är rundbågiga. Kyrkans äldsta del är sannolikt från 1100-talet. Vapenhuset i trä och med vitmålad locklistpanel är uppfört under 1880-talet.

Bårhuset ligger strax söder om kyrkans vapenhus. Det har vitputsade väggar och sadeltak med skiffer. Det uppfördes ursprungligen som vintergrav. På gavelnocken i väster finns ett brunmålat träkors. En kalkstenshäll, kallad Lasse Sabels gravhäll, är monterad på bårhusets östra vägg. Den pryds av reliefer föreställande en man och en kvinna och är troligtvis tillkommen under 1600-talets andra hälft.

Strax utanför kyrkogårdsmuren står en brunmålad klockstapel som uppfördes på 1920- eller 1930-talet. Snedställda resta panelinklädda bjälkar bär upp en panelad klockkropp med koppartäckt huv som avslutas upptill av en tupp.

Utanför kyrkogårdsmuren i norr finns en personalbyggnad, med faluröd träpanel, uppförd under 1900-talets första hälft.

Kyrkogården från sydväst. Kyrkogårdsmuren och trädkransen är viktiga inslag i kulturlandskapet.

Variation med gravstenar av olika ålder och storlek.

Järnkorsen som står intill kyrkan.

Bårhuset med Lasse Sabels gravhäll från 1600-talet.

Övrigt

På kyrkogården finns parkbänkar med gjutjärnsstomme och svartmålad träsis. Servicestationerna är enkelt utformade med verktyg stående intill vattenposter.

Belysning finns i form av armaturer med svartmålade stolpar, kupor med gult glas och kopparhuv.

I det sydvästra hörnet av kyrkogården ligger en klotformad sten. Fynd från arkeologiska utgrävningar på platsen kan tyda på att stenen är ett gravklot från yngre järnåldern.

Sammanfattning av kyrkogårdens karaktär

Kyrkogårdens präglas av den fysiska och visuella närheten till jordbrukslandskapet. Djurhagar, åkrar och agrar bebyggelse finns intill kyrkogården. Även landsvägen som går alldeles utanför kyrkogården påverkar kyrkogårdsmiljön. Kyrkogården är en liten landsbygds kyrkogård med en nästintill kvadratisk form, omgärdad av sten- och stödmur. I samtliga kvarter finns sammanhängande gräsytor. Gravvårdarnas varierande storlek och karaktär präglar den äldre delen av kyrkogården. Det finns få riktigt påkostade gravvårdar, men släkten Bratts grav med stenram och kätting sticker ut. Kvarter 1 präglas av flera intilliggande grusgravar. Den yngre delen av kyrkogården är tillkommen på mitten av 1900-talet och är tidstypiskt utformad med framförallt låga, breda gravvårdar placerade i raka rader, åtskilda av rygghäckar. Kyrkogårdens utvidgningsfaser är därmed tydligt avläsbara.

LAGSKYDD

Kyrkogården är tillkommen före 1940 och skyddas därmed av kulturminneslagens 4 kap 3 § som säger att "kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen." Tillstånd krävs alltid för utvidgning av tomten och för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten. Detta skydd omfattar även de delar av kyrkogården som är tillkomna efter 1939. Vid frågor kring förändringar och tillstånd kontakta gärna Länsstyrelsen i Värmlands län.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ I FÖRVALTNING OCH ANVÄNDNING AV KYRKOGÅRDEN

Viktigt för helheten

- Sten- och stödmurarna av olika ålder som omger kyrkogården är ett viktigt arkitektoniskt element för kyrkoanläggningen och avgränsar kyrkogården både fysiskt och symboliskt från omkringliggande landskap.

- Kyrkogårdens äldsta ingång i väster och dess smidesgrindar.
- Kyrkogårdens gångar bör bevaras grusbelagda.
- Kyrkogårdens planform innehåller information om ålder och utbyggnadsfaser och de olika årsringarna går att avläsa. För att de även i fortsättningen ska vara avläsbara bör de olika delarnas tidstypiska element bevaras.
- De historiska lagren av gravkultur från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal som finns kvar genom högresta gravstenar, grus- och ramgravar samt en gravvård omgärdad av staket.
- Samtliga grusgravar bör bevaras på grund av sitt miljöskapande värde. De berättar om ett vanligt sätt att utforma gravvårdar under en period.

Viktigt för de olika delarna

- Kvarter 1-2: Gravvårdar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, exempelvis gravvårdar i diabas, bautastenar samt grusgravar.
- Kvarter 3-5: Rygghäckar, gravvårdar i raka rader och tidstypiskt utformade gravvårdar för tiden då kvarteren anlades.

Vegetation

- Den antagna trädvårdsplanen ska följas.
- Trädkransen är ett viktigt inslag i landskapet och avgränsar kyrkogården fysiskt och symboliskt från omgivningarna.
- Rygghäckarna i kvarteren från 1940-talet är tidstypiska och viktiga för karaktären på denna del av kyrkogården.

Övrigt

- Gravhällen som är monterad på bårhusets vägg har mycket högt kulturhistoriskt värde och bör eventuellt få en annan placering eller skydd i form av ett tak.

BOTILSÄTERS KYRKOGRÅRD - MYCKET VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

Återlämnade:

Gravnummer: Lasse Sabels gravhäll Tillkomstår: 1600-tal

Urvalskriterium: Hög ålder

Karaktäristik: Gravhäll på bårhusets östra vägg med porträtt av en man och en kvinna. Troligtvis 1600-tal.

Gravnummer: Gjutjärnskors intill kyrkan Tillkomstår: 1800-talets andra hälft

Urvalskriterium: Material - gjutjärn

Karaktäristik: Litet, stående gjutjärnskors med trepassform på korsarmarnas ändar. Ingen inskription eller dekor.

Gravnummer: Järnkors intill kyrkan Tillkomstår:

Urvalskriterium: Hög ålder, material - järn

Karaktäristik: Stående gravvård i järn med ett kors överst. Initialerna "M A".

Gravnummer: Gravsten intill muren Tillkomstår: 1870-1880-tal

Urvalskriterium: Hög ålder, inskription

Karaktäristik: Gravsten som är flyttad från ursprunglig plats till kyrkogårdsmuren. Inskription "Här Hvilar Gästgifvaren Jan Eriksson Från Råglanda ...".

Gravnummer: 04 01 149 Tillkomstår: 1880-tal – 1910-tal

Urvalskriterium: Tidstypisk, inskription, miljöskapande värde

Karaktäristik: Stående, hög och smal sten på sockel. Förgylld inskription: "Folkskolläraren Anders Peter Holm, Råglanda *1838 +1917 Och hans maka Maria Kajsa Holm * Persson 1846 +1888 Dottern Anna Otilia *1884 +1888.

Ej återlämnade Mycket värdefulla gravvårdar:

Gravnummer: 04 01 25-26, 27-28, 29-30 Tillkomstår: 1930-50-tal

Urvalskriterium: Inskriptioner, miljöskapande värde

Karaktäristik: Tre grusgravar i rad med likadant utformade gravvårdar. Stående, breda gravstenar tar upp hela bakre kanten av stenramarna. Dekor med bladranka. Inskriptioner med titlarna hemmansägaren och lantbrukaren samt ortsnamn.

Gravnummer: 04 01 76 Tillkomstår:

Urvalskriterium: Miljöskapande och lokalhistoriskt värde, inskription

Karaktäristik: Stenram. Inskriptionen "Lillebror" på främre delen av ramen. Stenramen har varit grusfylld men är vid inventeringen igenvuxen med gräs.

Gravnummer: 04 01 77-80 Tillkomstår: 1850-tal – 1950-tal

Urvalskriterium: Gravsten av hög ålder

Karaktäristik: Grusgrav med en gravsten från sent 1800-tal, en från tidigt 1900-tal samt en från 1900-talets mitt. Den äldsta gravstenen klassas som mycket värdefull. Inskription: "Här hvilar Sven Rudberg Från Norra Torp Född derstädes ...".

Gravnummer: 04 01 145 Tillkomstår: 1932

Urvalskriterium: Miljöskapande värde, inskription

Karaktäristik: Grusgrav med inskription på stenramen: "Kristina Andersson / 1862 Bammerud 1932".

Gravnummer: 04 01 154-155 Tillkomstår: 1910-tal

Urvalskriterium: Tidstypisk, inskription

Karaktäristik: Grusgrav med stenram, en stående, hög och smal sten med pole-rad framsida. Dekor och inskription förgyllda. Inskription: "L. D. Westlind Finserud *10/2 1849 +10/8 1916 Hustrun Mathilda... Familjesten. Saliga äro de döda som i Herranom dö".

Gravnummer: 04 02 1-2 Tillkomstår: 1887-1906

Urvalskriterium: Inskription, dekor

Karaktäristik: Liten, stående sten med pyramidformad topp. Inskription: "Här Hvilar And. Persson *1815 16/8 i Finserud +1906 20/7 Hans maka Anna Stina Andersson* i Hernerud 1815 9/10 + i Finserud 1887 29/3". På baksidan en försänkt rektangel med ett kors i.

Gravnummer: 04 02 23-24 Tillkomstår: 1924

Urvalskriterium: Tidstypisk

Karaktäristik: Grusgrav med en stående hög, smal sten med rundad topp. Överst ett kors. Inskription: "J.F. Anderssons Familjegrav Finserud 1924".

Gravnummer: 04 02 102-103 Tillkomstår: 1920-tal

Urvalskriterium: Tidstypisk

Karaktäristik: Stående, hög och smal sten med asymmetrisk topp. Dekoren är ett kors stående på sockel och vinbladsrankor. Förgylld inskription: "J.G. Gyberg Puckerud Familjegrav".

Gravnummer: 04 02 104 Tillkomstår: 1850-tal– 1910-tal

Urvalskriterium: Hög ålder, inskription, konstnärligt värde

Karaktäristik: Stående sten med överdel formad som ett kors. Inskription: "Här Hvilar Godsegaren Lars Gyberg ...". Stenens baksida är rikt dekorerad med bl a ett kors.

Gravnummer: 04 02 123-124 Tillkomstår: 1930

Urvalskriterium: Konstnärligt värde

Karaktäristik: Stående, hög och smal sten med naturromantisk dekor med ett träd över framsidans vänstra sida och en gren med granbarr och kottar sträcker ut sig över stenens topp.

Gravnummer: 04 02 130-131 Tillkomstår: 1910-20-tal

Urvalskriterium: Konstnärligt värde, tidstypisk

Karaktäristik: Stående hög och smal sten med ytor huggna likt ett murverk av natursten. Inskription på en förhöjd, slät oval: "N. Johansson 1860-1922 Hust-run Anna Sofia 1870-1914 Siggerud."

Gravnummer: 04 02 131 b Tillkomstår: 1890-tal

Urvalskriterium: Konstnärligt värde, inskription

Karaktäristik: Liten, smal och hög sten med speciell form med triangelformad bas. Inskriptioner på två av tre sidor, bl a: "Här Hvilar Stina Maria Zander Fö 1822 5/4 Dö 1892 19/5". Stenen ska ha flyttats från ursprunglig plats.

Gravnummer: 04 02 134-140 Tillkomstår: 1820-tal – tidigt 1900-tal

Urvalskriterium: Material –kätting, hög ålder, inskriptioner

Karaktäristik: Grusgrav omgärdad av stenram och ankarkätting. Tre stående gravstenar, den äldsta från 1820-tal med inskriptionen "Här vilar C Bratt. Den Bäste make och far. Född 1766 Död 1828. Gud sturke henne som reste stenen".

Gravnummer: 04 03 5-6 Tillkomstår: 1946, 1947

Urvalskriterium: Tidstypiska, inskription

Karaktäristik: Två likadant utformade gravstenar. Rektangulära, breda och låga med dekor med strålande sol och blomma. Inskription: "Vår kära Per *1919 +1947 Herrestad" och "Vår kära Torsten *1925 +1946 Herrestad".

Gravnummer: 04 03 49 och 03 50 Tillkomstår: 1935

Urvalskriterium: Lokalhistoriskt värde

Karaktäristik: Två likadant utformade stenar i svart diabas över två flickor som drunknade på en söndagsskoleutflykt. Överst ett latinskt kors. Inskriptioner: "Märta * 2/2 1927 + 4/8 1935 Torp" och "Vår lilla Gunhild *23/9 1926 + 4/8 1935 Herrestad".

Gravnummer: 04 03 76 Tillkomstår: 1929

Urvalskriterium: Konstnärligt värde

Karaktäristik: Stående sten, låg och bred. Till vänster är en urna uthuggen ur stenen. Huggen dekor med en blomranka. Inskription: "Kristina Jansson, Bammerud *1850 +1929". Den enda stenen i sitt slag på kyrkogården.

Gravnummer: 04 04 37 Tillkomstår: 1966

Urvalskriterium: Inskription, tidstypisk

Karaktäristik: Stående, bred, låg gravsten i svart diabas. Dekor med stiliserad solnedgång. Inskription: "Hissmontör Bror Edberg * 1942 +1966 Råglanda".